

1700 Yılı Dolaylarında Politik Zooloji: Dimitri Kantemir'in "Hiyeroglifik Tarih"i*

Political Zoology around 1700: Dimitrie Cantemir's "Hieroglyphic History"

Konrad Petrovsky

Research Associate, Austrian Academy of Sciences, Institute for Habsburg and Balkan Studies

ORCID: 0000-0001-7334-7804, E-Mail: konrad.petrovsky@oeaw.ac.at

Translated by Alptuğ Ahmet Güney

Universität Bonn, Institut für Orient-und Asienwissenschaften

ORCID: 0009-0005-8683-6451, E-Mail agueney@uni-bonn.de

Makale Türü Çeviri Makale • Translated Article

© Nesir 2023 CC BY-NC-ND 4.0

Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli edebiyatları arasında, Dimitrie Kantemir'in alegorik romanı *Istoria ieroglifică*, terimin¹ modern anlamıyla bile örtüşebilecek şekilde Türkçe dışı edebiyat örneklerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Seküler edebiyat esas olarak kronikler, antik dönem ya da Bizans dönemi metinlerinin çevirileri ve kopyaları ile el yazması muhtelif kitaplardaki popüler anlatılardan (genellikle İncil'deki Apokrif'e dayanan fabllar ve hikâyeler) ibaretken Belles-lettres anlamında edebiyat söz konusu olduğunda aklımıza gelen metin türlerinin çoğu XVIII. yüzyılın sonlarına kadar mevcut değildi. *Belles-lettres* anlamında edebiyattan bahsederken düşünmeye alışkın olduğumuz metin türlerinin çoğu XVIII. yüzyılın sonlarına kadar mevcut değildi. Dimitrie Kantemir'in halefi ve selefi olmayan *roman à clef*inin istisnai konumu da buradan ileri gelmektedir.

Güneydoğu Avrupa tarihinde Osmanlı döneminin tanınmış ve pitoresk figürlerinden biri olan yazar Dimitrie Kantemir (1673-1723), "malların, fikirlerin, değerlerin, kültürel biçimlerin ve zihniyetlerin Avrupa ve Asya arasında gidip geldiği özünde geçişsel bir alanda"² büyümüş, eğitim görmüş, yaşamış ve yazmıştır. Başlıca biyografik evreleri ve edebi başarıları iyi bilinmektedir: 1673 yılında Boğdan hospodarı Konstantin Kantemir'in (1685-1693) ikinci oğlu olarak dünyaya gelen Kantemir, 1688-1710 yılları arasında hayatının önemli bir bölümünü siyasi bir rehine, kardeşinin diplomatik temsilcisi, Boğdan ve Eflak tahtının talibi olarak geçirmiştir. Bu dönemde, mükemmel bir eğitim almış ve Osmanlı başkentindeki kütüphanelerden, seçkin alim ve diplomat

* Makale ilk önce şurada yayımlanmıştır: Konrad Petrovsky, "Political Zoology Around 1700: Dimitrie Cantemir's 'Hieroglyphic History'," *Nesir: Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 1 (October 2021): 177-182.

¹ Bireyselleştirilmiş yazarın, dini pratikte veya pratik öğretilerde kullanımıyla belirlenmeyen yaratıcı yazımı anlamında.

² Bogdan Crețu, "'Aux portes de l'Orient,' and through. Nicolae Milescu, Dimitrie Cantemir, and the 'Oriental' Legacy of Early Romanian Literature," In *Romanian Literature as World Literature*, edited by Mircea Martin, Christian Moraru, and Andrei Terian (New York et al.: Bloomsbury 2018), 55.

çevrelerinden faydalanarak, felsefe ve teoloji alanlarında Latince, (muhtemelen) Yunanca ve Romence bir dizi risale ve kitabın yanı sıra müzikoloji üzerine Osmanlı-Türkçesiyle çok beğenilen bir risale yazmıştır.³

Ancak, her ne kadar geniş çapta saygı görsen de Kantemir'in hırsları edebi ve musiki alanlardaki eserleriyle dizginlenememiş, nihayetinde siyaseten takdir görmeye yönelmiştir. Babasının yerine Boğdan tahtına geçmek için çabalamakla kalmamıştır, aynı zamanda nüfuzlu, Rum ve Rumen asıllı Kantakuzen ailesinin soyundan gelen ve eski hospodar Şerban Kantakuzen'in (y. 1678-1688) kızı Kasandra ile yaptığı evlilik sayesinde Dimitri, babasının hükümdarlığından beri Kantemir ailesine düşmanlığı kanıtlanmış olan Konstantin Brâncoveanu (y. 1685-1693) idaresindeki Eflak tahtında hak sahibi olduğunu düşünmekteydi. Boğdan tahtının varisi olmak için süregelen ve yıkıcı bir hal alan anlaşmazlığı çözmek üzere, her iki prensliğin önde gelen boyarları 1703 yılında Arnavutköy'de bir araya gelirler. Çetin pazarlıklardan sonra, güçlü Konstantin Brâncoveanu, muhalif Kantemir hizbinin isteklerine karşı kendi adayını Mihai Racoviță'yı (y. 1703-1705, 1707-1709) dayatır. Ancak bunun talihsiz bir çözüm olduğu ortaya çıkar, çünkü onun idare tarzı yaygın bir direniş, hatta ülkenin küçük soylu sınıfının temsilcileriyle özgür köylülerin öncülük ettikleri toplumsal bir huzursuzluğa neden olur. Böylece, sadece iki yıl sonra Racoviță tekrar tahttan indirilir ve Eflak hizibi Antioh Kantemir'i (1695-1700 ve 1705-1707) yeni hospodar olarak kabul etmeye razı olurken, Brâncoveanu da kardeşi Dimitrie'nin babasının verasetinden feragat etmesini onun İstanbul'daki evinin masraflarını karşılayarak telafi etmeye razı olur. Böylece, 1705'te 30 yaşındayken, düşmanlarının hücumlarını durdurmuş ve kardeşi için Boğdan tahtını güvenceye almış olmasına rağmen Dimitri hâlâ emellerinin büyük ölçüde gerçekleşmemiş olduğu duygusuyla boğuşmaktaydı. İşte bu dönemde, 1705 yılının Mayıs ve Aralık ayları arasında, Boğaz kıyılarında bir kenara itilmiş ve hayal kırıklığına uğramış bir halde *Hiyeroglifik Tarih*'i yazdı.⁴

Kitap, sathî olarak, 1703'ten 1705'e kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun kuzey sınırları ile merkezi arasında gerçekleşen ve farklı bölgeler ile sosyal çevrelerden çok sayıda aktörün dahil olduğu amansız bir "Taht Oyunları"nın (*Game of Thrones*) kısa ama yoğun bir bölümünü detaylı bir şekilde ele alır. Ancak bu tarihsel olayların ya da kişiliklerin hiçbiri, tam adıyla "On iki bölüme ayrılmış, 760 aforizma ile güzelce süslenmiş, başında sayıları gösteren bir cetvel ve sonunda yabancı sayıları açıklayan bir başka cetvel bulunan *Hiyeroglifik Tarih*'ten olduğu gibi seçilip

³ Müzikoloji risalesi için bkz. Kantemiroğlu, *Kitābu 'ilmi'l-mūsikī 'alā vechi'l hurūfāt* [Mūsikiyi Harflerle Tesbīt ve İcrā İlminin Kitabı], ed. Yalçın Tura (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001); Demetrius Cantemir: The collection of notations, ed. Owen Wright, 1: Text (London: SOAS, 1992), 2: Commentary (Farnham: Ashgate, 2001.). Felsefî yazıları arasında, Romence-Yunanca iki dilli risalesi *Divanul sau Galceava înțeleptului cu Lumea sau Giudețul Trupului cu Sufletul / Κριτήριο του κόσμου με τον σοφόν ή Διάλεξις της ψυχής με το σώμα* [Divan ya da Bilgenin Dünya ile Münazarası ya da Ruhun Beden ile Yargılanması] 1698'de Yaş'ta basılmıştır.

⁴ Metin, Rusya Devlet Eski Kayıtlar Arşivi'nde el yazması tek nüsha olarak bulunmaktadır ve yazarın kendi eliyle yazılmış ve resimlenmiş 333 yapraktan oluşmaktadır. İlk olarak 1883'te yayımlanmış ve ardından 1965 ve 1973'teki iki eleştirel baskı da dahil olmak üzere çok sayıda baskısı yapılmıştır.

çıkartılamaz. Bunun yerine, dört ayaklı hayvanların yaşadığı Aslan (Boğdan) hükümdarlığı ile yırtıcı kuşların yaşadığı Kartal (Eflak) hükümdarlığı arasında süregelen –gerçek ve mecazi anlamda– canavarca kavgaların canlı bir anlatısı sunulmaktadır. İki prenslik arasındaki düşmanlık olarak kolayca çözümlenebilecek bu destansı kavga, Balık hükümdarlığının, yani bireysel temsilcileri metaforik tutarlılığa aykırı olarak suda yaşayan türler olarak değil, büyücüler olarak resmedilen Osmanlı İmparatorluğu’nun gözleri önünde cereyan eder.

“Babil’in kuruluşundan önceki” efsanevi bir zamanda, diye başlar öykü, iki hükümdarlığın tüm hayvanları üstünlük ve bağıllık, statü ve düzen anlaşmazlıklarını çözmek için toplanırlar. Ancak toplantı belirli hayvanların doğası ve bunun sonucunda ortaya çıkan siyasi ayrıcalıklar ile ilgili tartışmaları ve suçlamaları daha da tırmandırır. Sonunda, Kuzgun (Kuşlar hükümdarlığının uğursuz komutanı) rüşvet, ikna ve haraç yoluyla, bir zamanlar favorisi olan Su Samuru pahasına Devekuşu’nu desteklemeleri için (her iki hükümdarlıktaki) yüksek ve düşük rütbeli yaratıkları kazanmayı başarır. Doğal olarak çok sayıda hayvanı hayal kırıklığına uğratacak şekilde hayvanların hükümdarlığına atanması, Şehvet Şehri’nin Büyücüler tarafından onaylanmak zorundadır. Kurnaz Zürafa’nın tavsiyesiyle Devekuşu’nun destekçileri bunu Açgözlülük Tanrıçasının Tapınağı önünde yapmayı başarırlar; burası kitabın üçüncü bölümünde büyüleyici ayrıntılarla anlatılan Şehvet Şehri’nin merkezinde bulunan iktidarın gerçek makine dairesidir. İktidar devir teslimi sorunsuz geçmeyince ve iki tehlikeli taht adayına (yani Fil ve Dik Duran Tekboynuz) duyulan korku havadaki ve karadaki yırtıcılarla büyümeye başlayınca, tüm muhalif hayvanları ortadan kaldırmaya karar verirler. Hayvanlar krallıklarında duyulmamış bir yırtıcılığın tadını çıkarırken, böceklerin ve diğer yaratıkların ortaya çıkmasıyla ziyafetleri bozulur. Başka bir yerde Tekboynuz, (Kuzgun’un bir ajanı olan) Şahin’e Tekboynuz’un babasının zamanına kadar uzanan çatışmanın gerçek nedenlerini açıklar, bu da bizi hikâyenin kronolojik başlangıcına geri götüren bir *flashback* olarak anlatılır. Bu arada Tekboynuz, büyücülerin ve kendisine teveccüh gösteren diğer türlerin yardımıyla Kuzgun’un yordakçılarını av olmaktan kurtulmayı başarır. Sonunda Kuzgun, hayvanların hükümdarlığına daha fazla müdahil olmamaya, oldukça dönem Fil’i naipliğe atamaya ve Tekboynuz’la olan ‘1700 yıllık kan davasını’ kendi eliyle sona erdirmeye razı olur.

Okuyucuyu terbiyevî hayvan öyküleri kitabı ile karşı karşıya bırakan Cantemir, kitabın sonunda yer alan sözlükte hayvan kahramanlarının gerçek kimliklerini ve çok sayıda mecazi ifadenin anlamını açıklamak için çeşitli ipuçları verir. Eflak ve Boğdan boyarlarının gerçek, efsanevi ve uydurma hayvanlardan oluşan zengin bir envanterin arkasına saklandıkları anlaşılıyor. Kitabın geniş bölümlerinde titizlikle incelenen farklı karakterlerin ötesinde, hepsinin acımasız ve merhametsiz, açgözlü ve kurnaz, hain ve zalim oldukları ortaya çıkıyor. Böylece, örneğin, acımasız Kuzgun güçlü Eflak hospodarı Konstantin Brâncoveanu (hükümdarlığı 1688-1714), hilekâr Bukalemun nüfuzlu boyar Scarlat Ruset, Devekuşu Boğdan hospodarı Mihai Racoviță, Su Samuru sonuncunun selefi Konstantin Duca (hükümdarlığı 1693-1695, 1700-1703), korkunç ama büyüleyici Zürafa (Deve-Leopar melezi de denir) ünlü Dragoman Aleksandros Mavrokordatos, güvenilmez Fil ise Dimitri’nin kardeşi Antioh Kantemir’dir. Babası (Leopar-Tekboynuz melezi, yani Konstantin Kantemir) dışında tek erdemli karakter, Dimitri Kantemir’in kendisinin hayvan

alter-egosu olup Şehvet Şehri İstanbul ile temsil edilen politikanın her yerde vaki kötülüğünün ortasında ahlaki standartlarına bağlı kalmayı başaran Tekboynuz'dur.

Hiyeroglifik Tarih bir bakıma Kantemir'in en kişisel ve siyasi açıdan en ince eseridir. Gözden düşmüş bir taht adayını "hiyeroglifler aracılığıyla konuşmaya" itmiş olabilecek siyasi tedbirlerden daha da önemlisi şifreli anlatım biçimidir. Bu anlatım biçimi, onun olayları art arda sıralamaktan çok daha fazlasını anlatmasını sağlamıştır. Daha yakından bakıldığında bu labirente anlatılanların, 1700'lerde Osmanlı İmparatorluğu'nda siyaset ve iktidarın işleyişi üzerine gerçekte yaşanmış bazı olaylara referanslardan ibaret olduğu görülür.

Kantemir'in acımasız eleştirel duruşunun yanı sıra, kitabın kasvetli ve esrarengiz atmosferi, kompozisyonuna ve karmaşık üslubuna çok şey borçludur. Nitekim roman, hikâyenin tam ortasında başlar. Çeşitli karakterlerin anlatıları aracılığıyla, daha önceki hadiseler olay örgüsüne dâhil edilir ve bu olay örgüsü, anlatsal sapmalar ve felsefi düşünceler uğruna defalarca kesintiye uğrar. Dahası, gizleme ve açığa vurma şeklinde kendini gösteren retorik stratejiler, okuyucuyu olayların, özdeyişlerin, karakterolojilerin veya benzetmelerin dolambaçlı dizisi boyunca yönlendirmek (veya yanıltmak) için sürekli olarak kullanılır. Ayrıca, bazı hayvan karakterleri, efsanevi mekânlar ve metaforlar kolayca deşifre edilebilirken –ki Kantemir'in niyeti kesinlikle budur– diğer durumlarda tanınmayacak kadar değilse bile, belirsiz kalırlar. Bu sadece konuya hâkim okurun geçebileceği bir eşik midir yoksa bizi yoldan çıkarmaktan zevk alan sofistike bir yazar tarafından hazırlanmış bir tuzak mı? Her halükârda, edebiyat araştırmacıları, Kantemir'in bu zengin kültürel geleneği özgün bir şekilde ele aldığını kabul ederken, romanın imgelerinin ve felsefi üst katmanlarının Romanya kökenli popüler anlatıların yanı sıra dayandırılabilmesi çok sayıda Fars, Türk, Yunan veya Batı modelini deşifre etmeye devam etmektedirler. Bir edebiyat tarihçisinin de belirttiği gibi, Hiyeroglifik Tarih'te "yaratıcılık ve alıntılama, metinsellik ve metinlerarasılık, özgünlük ve çeviri ya da uyarılma iç içe geçmiştir."⁵ Bu kültürel aradalık hali, romanın kendine özgü diline de yansımıştır. Çağdaş Romanyalılar için bile son derece alışılmadık olan retorik figürlerin kendine özgü kullanımına ek olarak, romanın dili neolojizmlerle ve –Kantemir'in kendi ifadesine göre– anadilinin sınırlamalarını aşmak amacıyla kullandığı, özellikle Latince ve Yunancadan sözcük ve gramer iktibaslarıyla doludur ki bu da karmaşık, zaman zaman zor okunabilen bir anlatımın ortaya çıkmasına neden olur.

Küçük bir Romen edebiyat araştırmacıları çevresinin dışında bu romanın tanınmamasının ve kısa bir süre için siyasi güce eriştikten sonra Kantemir'in elde ettiği edebi başarılarının gölgesinde kalmaya devam etmesinin nedenlerinden biri kesinlikle budur. Rus-Osmanlı savaşının patlak verdiği 1710 yılının sonlarında Boğdan hospodarlığına atanan Dimitri Kantemir, birkaç ay sonra taraf değiştirmeye karar verdi ve Temmuz 1711'deki Rus yenilgisinin ardından Çar Büyük Petro'ya iltica etti. Çar'ın sadık bir danışmanı olan Dimitri Kantemir, hayatının geri kalanını Rusya'da geçirmiş ve burada enerjisini tarihi eserler yazmaya adanmıştır; özellikle de yaşamı boyunca aydın Avrupalı okurlar tarafından kabul gören ve yayınlanan tek kitap olan *Descriptio*

⁵ Crețu, "Aux portes de l'Orient, and through," 66.

*Moldaviae*⁶ ve çok beğenilip geniş çapta tercüme edilen *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*⁷. Bu eserlerin aksine, Osmanlı İmparatorluğu'nun edebi siyasi kültürünün eşsiz bir belgesi olan *Hiyeroglifik Tarih* hala uluslararası araştırmacılar tarafından keşfedilmeyi beklemektedir.

Kaynakça

- Babeți, Adriana. *Bătăliile pierdute. Dimitrie Cantemir – Strategii de lectură* [Kaybedilen Savaşlar. Dimitri Kantemir – Okuma Stratejileri]. Timișoara: Amarcord, 1998.
- Cantemir, Dimitrie, *Istoria ieroglifică. Opere complete IV* [Hiyeroglifik Tarih. Bütün Eserleri IV], ed. Vasile Câdea. Bucharest: Editura Academiei Republicii socialiste România, 1973.
- Cantemir, Dimitrie. *Istoria ieroglifică* [Hiyeroglifik Tarih]. 2 Vols., ed. by Petre P. Panaitescu and Ion Verdeș. Bucharest: Editura pentru literatură, 1965.
- Crețu, Bogdan. “‘Aux portes de l’Orient,’ and through. Nicolae Milescu, Dimitrie Cantemir, and the ‘Oriental’ Legacy of Early Romanian Literature.” In *Romanian Literature as World Literature*, ed. by Mircea Martin, Christian Moraru, and Andrei Terian, 55-75. New York et al.: Bloomsbury, 2018.
- Crețu, Bogdan. *Inorogul la porțile Orientului. Bestiarul lui Dimitrie Cantemir: studiu comparativ* [Doğu'nun Kapılarındaki Tek Boynuzlu At. Dimitri Kantemir'in Hayvanları: Karşılaştırmalı Bir Çalışma]. 2 Vols. Iași: Institutul European, 2013.
- Lemny, Stefan. *Les Cantemir. L'aventure européenne d'une famille princière au XVIIIesiècle*. Paris: Complexe, 2009.
- Moldovanu, Dragoș. *Dimitrie Cantemir între umanism și baroc. Tipologia stilului cantemirian din perspectiva figurii dominante* [Hümanizm ve Barok arasında Dimitri Kantemir. Baskın figür perspektifinden Kantemir üslubunun tipolojisi]. Iași: Editura Universității “Alexandru Ioan Cuza”, 2002.
- Olar, Ovidiu. “Dimitrie Cantemir.” In *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History. Vol. 14. Central and Eastern Europe (1700-1800)*, ed. by David Thomas and John A. Chesworth, 279-297. Leiden/Boston: Brill, 2020.

⁶ 1716'da Berlin'de basılmıştır.

⁷ Nicolas Tindal'in *The History of the Growth and Decay of the Othman Empire* (Londra 1734) adlı İngilizce çevirisi, orijinal Latince versiyonu *Historia incrementorum atque decrementorum aulae othomanicae* keşfedilene kadar diğer tüm çevirilerin temelini oluşturmuştur. Cantemir'in ‘Muhammedilerin Dini [The Religion of the Muhammedans]’ (Книга Система или состояние мухаммеданскія религіи. 1722'de St. Petersburg'da basılmıştır) adlı tarihsel-teolojik incelemesi de daha az tartışılan eserleri arasında zikredilebilir.

- Olar, Ovidiu-Victor. “The Unicorn in the City of Lust. The Ottoman Empire in Dimitrie Cantemir’s ‘Hieroglyphic History’ (Constantinople, ca. 1705).” In *Writing History in Ottoman Europe*, ed. by Ovidiu-Victor Olar, Konrad Petrovsky (yakında yayımlanacak).
- Panaiteacu, Petre P. *Dimitrie Cantemir. Viața și opera* [Dimitri Kantemir. Hayatı ve Eserleri]. Bucharest: Editura Academiei Republicii populare române, 1973.
- Sorohan, Elvira. *Cantemir în cartea ieroglifelor* [Hiyeroglifler Kitabındaki Cantemir]. Bucharest: Minerva, 1978.